

डॉ.मधुकरराव वासनिक पी.डब्लु.एस.कला व वाणिज्य महाविद्यालय, नागपूर-२६

समाजशास्त्र विभाग

बी.ए. द्वितीय सत्र

समाजशास्त्र : संकल्पना आणि दृष्टीकोन

डॉ. कमलाकर पी.
तागडे
विभाग प्रमुख

दिनांक २३/०४/२०२०

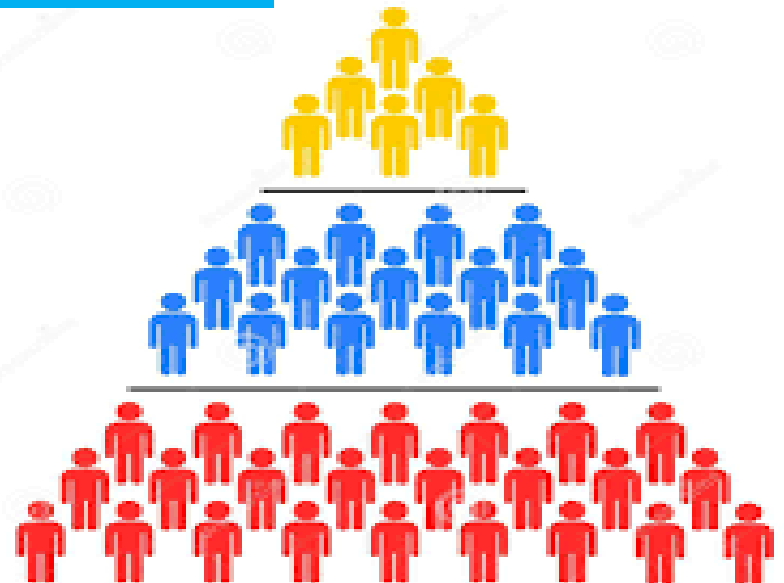
मनोहर भी.येरकलवार
सहायक प्राध्यापक

Social stratification

सामाजिक स्तरीकरण

Social Stratification

सामाजिक स्तरीकरण अर्थ

■ प्रत्येक मानवी समाज हा वेगवेगळ्या स्तरांच्या लोकांनी बनलेला आढळतो. प्राचीन काळापासून समाजात सामाजिक स्तर आढळतात. समाजातील लोकांचे उच्च, मध्यम आणि कनिष्ठ अशा प्रकारांत वर्गीकरण झालेले आढळून येते. या सर्व स्तरांतील व्यक्तींचा दर्जा, भूमिका आणि प्रतिष्ठा समान नसते, तर स्तरांच्या श्रेष्ठ-कनिष्ठतेनुसार व्यक्तींचा दर्जा, भूमिका आणि प्रतिष्ठा वेगवेगळी असते. अशा श्रेष्ठ-कनिष्ठतेच्या आधारावर विविध सामाजिक स्तरात विभाजन करण्याच्या व्यवस्थेला सामाजिक स्तरीकरण असे म्हणतात.

व्याख्या

■ **रेमंड मूर :-** 'समाजाची श्रेष्ठ-कनिष्ठ असा सामाजिक एककात झालेली समस्तर विभागणी म्हणजे स्तरीकरण होय.'

■ **ऑगबर्न आणि निमकाँफ:-** 'ज्या प्रक्रियेद्वारा व्यक्ती आणि समूह सर्वसाधारणरित्या स्थायी स्वरूपाच्या दर्जावर आधारित सस्तरणात विभागले जातात त्यास स्तरीकरण असे म्हणतात.'

सामाजिक स्तरीकरणाचे मुख्य प्रकार

१. मुक्त किंवा खुले स्तरीकरण
२. बंद किंवा आवृत्त स्तरीकरण

सामाजिक स्तरीकरणाची वैशिष्ट्ये :-

१. श्रेष्ठ कनिष्ठ दर्जानुसार समाजाची विभागणी
२. सार्वत्रिकता
३. सामाजिकता
४. सामाजिक संबंधाचे प्रतिमान
५. सत्तेचे विषम प्रमाणात वितरण
६. स्तरीकरण एक प्रक्रिया
७. पिरमिड सादृश्यता

सामाजिक स्तरीकरणाचे आधार

१. प्राणीशास्त्रीय
जैविक आधार

१. लिंग
२. वय
३. जन्म
४. वंश
५. शारीरिक क्षमता
६. बुद्धिमत्ता

किंवा २. सामाजिक
आधार

१. आर्थिक आधार
२. राजकीय आधार
३. धार्मिक आधार

सांस्कृतिक

सामाजिक स्तरीकरणाची प्रकार्ये आणि अपकार्ये

प्रकार्ये

१. योग्य कार्यासाठी पात्र व्यक्ती उपलब्ध होतात
२. उच्च स्थान आणि दर्जा मिळविण्यासाठी स्पर्धा
३. विशिष्ट गुण टिकवून ठेवण्याचा प्रयत्न
४. तणाव आणि संघर्षावर नियंत्रण
५. सामाजिक नियंत्रणाच्या दृष्टीने कार्य
६. एकतेची भावना
७. सामाजिक गतिशीलता

अपकार्य

१. गुणी आणि कर्तृत्ववान व्यक्तींना संधी मिळत नाही
२. कर्तृत्वशून्य लोकांना महत्त्व
३. संपत्तीचे केंद्रीकरण
४. वर्गसंघर्ष निर्माण होण्याची शक्यता
५. सामाजिक गतिशीलतेस बाधक
६. कनिष्ठ स्तरातील लोकांवर अन्याय

धन्यवाद

संदर्भ- आगलावे, प्रदीप (२०११), 'समाजशास्त्र संकल्पना आणि सिद्धांत', श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.